

Besluit

De dringende nood aan een ont-witting van het gezinsbeleid

Dirk Geldof, Kaat Van Acker, Gianni Loosveldt & Kathleen Emmery

16.1 Situering

In dit boek brachten we onderzoek rond de nexus gezin en migratie samen. Twee vragen stonden centraal. Hoe veranderen de voorbije en recente migratiebewegingen naar België ook gezinnen in ons land? Met andere woorden: hoe vertaalt de transitie naar een superdiverse samenleving zich ook naar superdiverse gezinnen, en wat betekent dat dan?

De tweede vraag focust op hulpverlening en beleid. Hoe werkt de diversifiëring van gezinnen als resultaat van decennialange migratie ook door in de hulpverlening en in het gezinsbeleid? Met andere woorden: hoe en op welke manieren passen hulpverlening en gezinsbeleid zich aan (of niet) aan de diversifiëring van gezinnen?

In dit slothoofdstuk brengen we in het eerste deel de hoofdlijnen uit de bijdragen samen. In het tweede deel formuleren we een aantal besluiten en aanbevelingen, voor het werkveld, voor het beleid en voor onderzoek en verdere kennisontwikkeling.

16.2 Wat leren we over gezinnen na migratie?

16.2.1 België nog nooit zo divers

België werd de voorbije driekwart eeuw een immigratiesamenleving. De structurele migratiepatronen en het structureel positieve migratiesaldo hebben geleid tot een bevolking die nog nooit zo divers was als vandaag. Die Belgische bevolking zal ook morgen verder diversifiëren, zowel naar aantal als naar diversiteit binnen de diversiteit. Dat heeft niet alleen met de hedendaagse migratie te maken, maar ook met het sterke verschil in demografisch profiel tussen mensen met en zonder migratieachtergrond. Bij de oudste inwoners van ons land vinden we relatief weinig diversiteit. De diversiteit is veel groter en complexer bij kinderen en jongeren, die de gezinnen van morgen zullen vormen. De huidige superdiversiteit situeert zich al lang niet meer alleen in steden of vroegere migratieregio's zoals de Mijnstreek. We zien in de 21ste eeuw een steeds duidelijkere uitwaaiering van de diversiteit, die soms ook een suburbanisering van de superdiversiteit betekent.

Steeds meer diverse gezinnen

Die groeiende superdiversiteit in de bevolking weerspiegelt zich ook in een grotere diversiteit in de gezinnen. Steeds meer gezinnen bestaan uit één of meerdere gezinsleden met migratieachtergrond. In een stad als Brussel vormen koppels met twee partners van Belgische origine al langer de minderheid. De nieuwe cijfers in dit boek over gezinssamenstellingen laten zien dat er duidelijke verschillen zijn in gezinstypes naar migratieachtergrond.

Gezinnen over grenzen

Steeds meer gezinnen zijn ook transnationale gezinnen, waarbij gezins- of familieleden zich in verschillende landen bevinden. Het proberen in stand houden of koesteren van gezins- en familiale relaties over landsgrenzen heen heeft een impact op de familieverbondenheid, transnationaal ouderschap en transnationale zorg. Deze thema's weerspiegelen transnationale gezinsdynamieken, los van de reden waarom gezinnen transnationaal verspreid leven of wat hun leefsituatie is.

Sociale professionals komen vandaag vaker in contact met mensen die deel uitmaken van transnationale families. Niet alleen in organisaties die zich richten op nieuwkomers, maar in zowat elke context waar sociale professionals actief zijn, heeft een deel van de mensen waarmee ze werken transnationale familiale banden. Nog al te vaak blijven dergelijke transnationale banden buiten beeld doordat sociale professionals en hun organisaties focussen op het hier en nu. Onderzoek

toont echter aan dat transnationale relaties en realiteiten de noden en problemen van gezinsleden tekenen of soms de kern van het probleem uitmaken. Hier en nu betekent voor deze gezinnen ook hier en daar. Hulpverleners kennen die 'daar' vaak niet en kunnen de impact ervan moeilijk inschatten. De verantwoordelijkheden die migranten opnemen ten opzichte van gezins- en familieleden over grenzen heen en de steun of druk van familieleden elders blijven uit het vizier, ook al bepaalt dat mee beslissingen op vlak van financiën, werk, opleiding en tijdsbesteding. De mate waarin men aan zorgverwachtingen naar kinderen, ouders of partner kan voldoen, beïnvloedt mee het mentaal welbevinden van gezinnen na migratie. Rekening houden met het transnationale karakter van gezinnen betekent daarom ook een fundamenteel herdenken van de methodes en referentiekaders van sociaal werk en gezinswetenschappen.

16.2.2 Vluchtelingengezinnen uitgelicht

In deel twee van dit boek lag de focus op vluchtelingengezinnen. De impact van het verblijf in de huidige collectieve opvangcentra op het welzijn van kinderen en gezinnen en op het ouderschap blijkt zwaar onderschat. Bovendien raken een substantieel deel van de vluchtelingengezinnen voor of tijdens de vlucht van elkaar gescheiden en botsen ze bij gezinshereniging op vele drempels. Het roept de vraag op of de kinderrechten en het recht op gezinsleven wel gelden voor asielzoekende gezinnen.

Kindertijd en gezinsleven allesbehalve evident in collectieve opvang

Een kind- en gezinsvriendelijke infrastructuur is een basisvoorwaarde voor de ontwikkelingskansen van kinderen die een deel van hun kindertijd in collectieve opvang moeten doorbrengen. De huidige infrastructuur garandeert dit onvoldoende of vaak zelfs niet. De kwaliteit van de opvanginfrastructuur (of al te vaak het gebrek aan kwaliteit ervan) heeft een fundamentele impact op het welbevinden en de manier van samenleven van de bewoners. Zo is het belangrijk voor de gezinsrollen en het welzijn van gezinnen dat ze zelf maaltijden kunnen bereiden. Ook is het belangrijk dat er privacy is, of dat (gemeenschappelijke) sanitaire ruimtes voor alle bewoners veilige plekken zijn. Voor kinderen moeten er kindvriendelijke ruimtes komen die hen toelaten om te spelen en tot rust te komen.

Zowel bij de keuze en de ontwikkeling van nieuwe asielcentra, bij de renovatie van bestaande centra als bij het toewijzingsbeleid zouden kind- en gezinsvriendelijkheid prioriteit moeten krijgen. Het vereist een beleid dat verder vooruitkijkt dan de volgende crisisopvang of tijdelijke bufferplaatsen, maar impliceert een langdurig investeringsprogramma.

Veiligheid in collectieve opvang is niet alleen een kwestie van infrastructuur. Ook opvangmedewerkers moeten bewoners een veilige omgeving kunnen garanderen. Voor de optimale ontwikkeling van kinderen en het welzijn van gezinnen is (een gevoel van) veiligheid fundamenteel. Vandaag zijn centra niet altijd en niet voor iedereen veilige plaatsen. Zelfs de lichamelijke integriteit van bewoners is er niet altijd gegarandeerd. Het preventief en reactief veiligheidsbeleid is nog niet genoeg toegespitst op de specifieke noden van kinderen en gezinnen.

Er is duidelijk nood aan een kind- en gezinsvriendelijker asielbeleid en aan meer aandacht voor vluchtelingen in het gezinsbeleid. In het (federale) asielbeleid moet meer aandacht komen voor kinderen en gezinnen in de opvang. In het geregionaliseerde gezins- en jeugdbeleid zou ondersteuning van kinderen en gezinnen in opvang ook meer aandacht mogen krijgen. Ondertussen kunnen alle partners in dat opvangnetwerk, op alle niveaus, ook vandaag al de ontwikkelingskansen van kinderen en gezinnen proberen maximaliseren, binnen het huidige kader met een (te) hoge druk op het opvangnetwerk.

Ouderschap onder druk

Vluchtelingenouders moeten hun kinderen opvoeden in een context waarin het allesbehalve eenvoudig is om hun ouderrol uit te oefenen, omwille van de opeenstapeling van ervaringen en stressoren die hun draagkracht belast, maar ook omwille van het gebrek aan privacy en autonomie in de opvangcentra. Het is een context waarin ze niet altijd erkenning krijgen voor hun ouderrol. Hun manier om hun kinderen te ondersteunen of te disciplineren wordt niet altijd gewaardeerd. Ouders krijgen het gevoel dat ze een stuk van hun controle en autoriteit hebben verloren. Sommige ouders voelen zich afbrokkelen.

Opvangmedewerkers signaleren dan weer bezorgdheid over ouderlijke verantwoordelijkheid en toezicht op de kinderen. Zo ontstaan er binnen de context van collectieve opvangcentra spanningsvelden tussen ouders en opvangmedewerkers over ouderlijke verantwoordelijkheid, autonomie en ondersteuning. Daarom is het van fundamenteel belang dat opvangmedewerkers in gesprek kunnen gaan over ouderschap met vluchtelingenouders, ook vanuit een transgenerationeel en transcultureel perspectief.

Hoewel er een heel aantal kwetsbaarheden kunnen bestaan omtrent ouderschap in vluchtelingengezinnen zijn er ook aanknopingspunten om ouders krachtgericht te ondersteunen. Opvangcentra kunnen meer inzetten op bestaande talenten en competenties van ouders. Netwerkversterkend ondersteunen zou een centraal aandachtspunt moeten worden. Vanuit een relationeel perspectief is het inzetten op zowel informele, laagdrempelige netwerken als ook diepgaandere relaties van

essentieel belang. Netwerken versterken kan ook betekenen de netwerken in het land van herkomst ondersteunen of terug versterken.

Gezinshereniging niet voor iedereen evident

Hebben vluchtelingen recht op een gezinsleven? Het recht op een gezinsleven is een fundamenteel recht, maar de manier waarop gezinshereniging geoperationaliseerd wordt op het terrein, zorgt voor drempels die dat recht op gezinsleven ondermijnen en daardoor schade berokkenen aan gezinnen. Sommige gezinnen raken nooit herenigd omwille van de vele administratieve en juridische drempels 'tijdens de procedure'. Andere gezinsleden blijven vaak jaren van elkaar verwijderd. Dit alles zorgt voor een enorme kloof tussen het wettelijke recht op gezinshereniging en de praktijk voor erkende vluchtelingen.

Na de feitelijke gezinshereniging volgt een moeilijk proces van herinnesteling. Gezinnen worstelen na hereniging vaak met de zoektocht naar de rollen en posities die gezinsleden terug moeten aannemen. Ze moeten opnieuw leren samenwonen, met botsende verwachtingen of dromen tussen gezinsleden die hier al langer waren en zij die pas aankomen.

Zowel gezinnen en hulpverleners ervaren een gebrek aan gezinsondersteuning en omkadering. De verhalen van gezinnen confronteren ons met een gebrek aan gezinsbeleid op maat van gezinsherenigers. Er is onvoldoende gezinsbegeleiding en omkadering door de Vlaamse overheid. Ook het gebrek aan woonzekerheid en het ontbreken van woonbegeleiding ontnemen gezinnen kansen om 'een (t)huis' te vinden of te maken. De nood aan begeleiding op maat van deze gezinnen bij hun hernieuwde proces van gezinsvorming wordt noch in het gezinsbeleid, noch in het welzijnsbeleid, noch in het woonbeleid opgepikt. Onderzoek over de 'herinnesteling van erkende vluchtelingen' toont nochtans hoe een positieve benadering van het recht op gezinshereniging het welzijn van gezinnen kan verhogen, de integratie kan versnellen en kan bijdragen tot collectieve winst als samenleving. Gemeenten kunnen hierbij een ondersteunende rol spelen.

16.2.3 Werken met gezinnen in een context van superdiversiteit

Opletten bij parentificatie

De positie van asielzoekende en vluchtelingenkinderen en hun gezinnen is gelaagd en bijzonder, zowel binnen het gezin, als in de ruimere ruimere familiale, culturele en maatschappelijke context. Kinderen kennen vaak sneller de taal. Ze nemen op jonge

leeftijd al heel wat verantwoordelijkheden op, wat leidt tot vormen van rolomkering binnen gezinnen. Dat geldt bij uitbreiding voor alle kinderen van de migratie.

We pleiten voor een genuanceerde en gedifferentieerde kijk op parentificatie. Het is de vraag of en in hoeverre het concept parentificatie en de daarbij horende posities van het zorgende kind – die we ontlenen aan het contextuele gedachtengoed – ‘zomaar’ transfereerbaar zijn naar andere culturele contexten.

Divers-sensitief omgaan met parentificatie vertrekt van hoe kinderen en hun gezinnen zelf bepaalde posities en gedrag ervaren binnen meervoudig complexe en veranderende (culturele) contexten. Hulpverleners moeten zich kunnen inleven in de verschillende posities van alle gezinsleden en samen met het gezin op zoek gaan naar een evenwicht waarin aan elkeen ‘recht wordt gedaan’. Ze moeten samen zoeken hoe ouders in hun ouderrol kunnen blijven staan en/of hoe andere beschikbare volwassenen een antwoord kunnen bieden op de noden van de ouder(s) waarop kinderen een antwoord trachten te geven. Alleen dan zal het kind (ten dele) uit de positie van parentificatie kunnen stappen. Ouders de schuld geven voor de parentificatie of aan kinderen het advies geven om ‘wat minder te zorgen’ en meer kind te zijn, is te gemakkelijk. Het bredere kader van de hulpverlening, school en andere instanties die parentificatie vaak ongewild mee in de hand werken, blijft dan immers buiten schot.

We vragen dan ook bijzondere aandacht voor de manieren waarop de structurele context processen van parentificatie in de hand werkt. Tal van structurele problemen lokken parentificatie mee uit, zoals het tekort aan tolken, de wachtlijsten voor Nederlandse les in bepaalde regio’s en de beperkte werkmogelijkheden voor ouders in bepaalde statuten of met bepaalde profielen. Parentificatie daagt hulpverleners dus niet alleen uit om met de onmiddellijke gezinscontext aan de slag te gaan, maar ook om structurele barrières te proberen wegnemen.

Verbindend werken met gezinnen

Werken met gezinnen in contexten van superdiversiteit betekent werken in contexten van verschil. Steeds meer hulpverleners werken met gezinnen die andere achtergronden hebben dan hun eigen achtergrond. Divers-sensitief werken is dan cruciaal, om hulpverlening op maat en in dialoog te kunnen bieden. Dat vertrekt van een verbindende grondhouding als een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde.

Het vraagt van hulpverleners een zelfbewuste maatschappelijke positionaliteit: een bewust-zijn van hun eigen sociale locaties en durven stilstaan bij de eigen cultuurshock die moeilijke casussen kunnen meebrengen. Er bestaat daarbij immers geen ‘neutrale’ positie van waaruit een ‘goede opvoeding’ en ‘goed genoeg ouderschap’ beschreven kunnen worden. Het vraagt dus om af te stappen van normaliserende kennisvormen die bijdragen tot impliciete onderdrukkende machtspraktijken binnen de hulpverlening over wat goed en fout is.

Verbindend werken met diverse gezinnen reikt daarom verder dan louter verbindende communicatie. Om daadwerkelijk uitnodigend en effectief te kunnen zijn, moeten interventies ontwikkeld en bedacht worden op maat van de betekeniswereld van de gezinnen. Verbindend werken betekent dan ook innovatief werken. Complexe casussen, waar meervoudige gelaagde problematieken spelen, vragen van hulpverleners en gezinswetenschappers dat ze ethische afwegingen kunnen maken om de aansluiting met gezinsleden niet te verliezen.

Gezinnen met migratieachtergrond maken minder gebruik van formele opvoedings- en relatieondersteuning. Drempels zoals taal, bereikbaarheid, het niet kennen van het aanbod of de vrees voor een verschillende visie van de organisatie of de hulpverlener op de aangemelde problematiek spelen hierin mee. Vertrouwensfiguren en nabijheidsactoren slagen er vaak wel in om deze gezinnen te bereiken. Het gezinsbeleid gaat er echter nog te vaak van uit dat universele dienstverlening alle gezinnen kan bereiken.

In de praktijk lukt het niet altijd om op een verbindende manier om te gaan met botsende waarden en normen. Organisaties kunnen nog meer inzetten op vorming van hun medewerkers in divers-sensitief werken én kunnen nog meer openstaan voor de inbreng en signalen van vertrouwensfiguren en nabijheidsactoren.

Meertaligheid als realiteit in het werkveld

Superdiverse omgevingen zijn meertalige omgevingen. Die meertaligheid is een dagelijkse realiteit voor al wie op de eerste lijn werkt. Hulpverlening gebeurt in het Nederlands, het Frans of het Engels waar het kan, maar moet in andere talen of met tolken wanneer dat nodig is om eenzelfde kwalitatieve hulp te bieden aan gezinnen of kinderen die het Nederlands of Frans (nog) onvoldoende machtig zijn.

Opvallend is hoe we in onderwijs, maar ook in de ruimere samenleving, die meertaligheid vooral door een deficit-bril benaderen: de focus ligt op de taalachterstand in het Nederlands. Het gaat telkens weer om het niet of nog niet genoeg kennen van het Nederlands. Op de competenties van het kennen van andere talen wordt te weinig ingespeeld.

Onderzoek leert nochtans dat een sterke ontwikkeling van de thuistalen belangrijk is voor ouders en kinderen in migratiegezinnen. Een sterke ontwikkeling van de thuistalen heeft een positief effect zowel op de verdere taalverwerving als op het welbevinden en de sociale cohesie. Ondanks deze belangrijke motieven is het voor ouders niet altijd vanzelfsprekend om kinderen hierin te ondersteunen. Taalerosie, taalonzekerheid en preciaire levensomstandigheden kunnen belemmerende factoren zijn. Dit neemt niet weg dat er in de meeste gezinnen een sterk potentieel aanwezig is om een stimulerende meertalige context te scheppen. Het optimaal gebruiken van dit potentieel vraagt om ondersteuning.

Concrete programma's kunnen ouders en professionelen motiveren om dit thema op te nemen. Dit vraagt een beleid dat de huidige 'monolingual mindset' – of eentalige benadering – verlaat. Het is tijd om vanuit het beleid incentives te geven aan het werkveld om het gebruik van de thuistaal te ondersteunen, in plaats van de eenzijdige aandacht op het aanleren van Nederlands als sleutel voor sterke onderwijsprestaties en een volwaardige integratie.

Racisme en hulpverlening

Ook in deze superdiverse samenleving blijven racisme, discriminatie en micro-agressies alledaagse realiteiten voor mensen met een migratieachtergrond. Steeds duidelijker verheffen zelforganisaties hun stem hiertegen. Desondanks is gezinnen helpen omgaan met racisme-ervaringen een relatief nieuw thema in de hulpverlening, waarrond nog heel wat handelingsverlegenheid bestaat. Gezinsbegeleiders voelen zich er soms ongemakkelijk bij omdat het zo beladen is. Hulpverleners denken nog te vaak dat het niet relevant is voor de hulpvraag. Maar ook gezinnen durven het niet aanmelden, uit angst voor onbegrip en miskenning, of omdat ze denken er toch geen invloed op te hebben en ze liever doen alsof het niet bestaat.

Zowel hulpverlening als (gezins)beleid zouden de strijd tegen racisme en discriminatie centraler moeten plaatsen. Voor hulpverleners liggen er veel kansen om met ouders en gezinnen te werken rond racisme-bewustzijn, het vergroten van weerbaarheid en het verder gaan als gezin na racisme-incidenten. Dit betekent ouders ondersteunen om racisme-ervaringen om te zetten in kennis en talenten en niet in een pijn die ze doorgeven aan volgende generaties. In het gezinsbeleid moeten divers-sensitieve campagnes inspelen op racisme.

16.2.4 Gezinsbeleid in een context van superdiversiteit

De langzame en nog steeds omstreden normalisering van de transitie naar een superdiverse realiteit dwingt een samenleving om anders te kijken naar gezinsbeleid. Diversiteit is niet langer iets van minderheden, zoals het was in de 20ste eeuw, maar groeit uit tot een basiskenmerk van onze gehele hedendaagse samenleving. Het vraagt om een aanpassing van organisaties en beleid. De vraag is niet langer of we een diverse samenleving willen, maar hoe we omgaan met deze superdiverse realiteit. Wat is goed onderwijs voor de kinderen en jongeren die vandaag en morgen op de schoolbanken zitten in superdiverse scholen? Wat is goede gezondheidszorg, die alle bewoners voldoende bereikt? Hoe organiseer je vaccinatiecampaagnes in tijden van corona, waarbij je alle inwoners bereikt, ook in de meest superdiverse wijken? En hoe moet een gezinsbeleid inspelen op de groeiende diversiteit aan mensen en gezinnen in het België van vandaag en morgen?

Gezinsbeleid en etnisch-culturele diversiteit: voorbij het belijden?

Het gezinsbeleid staat voor de uitdaging om de groeiende etnisch-culturele diversiteit van gezinnen en de toenemende diversiteit binnen deze diversiteit afdoende te erkennen. Dat behelst meer dan de belijdenis die het vandaag nog te vaak is. Het gezinsbeleid hinkt achterop tegenover het toenemen van de diversiteit van gezinnen en de samenleving.

Het gebruik van maatschappelijke kwetsbaarheid als 'proxy' wordt in het (gezins)beleid al te vaak gebruikt om etnisch-culturele diversiteit niet meer te moeten benoemen. Natuurlijk zijn mensen met een migratieachtergrond niet per definitie maatschappelijk kwetsbaar, zeker niet in een superdiverse samenleving. Toch richt men zich vanuit deze kwetsbaarheidsbenadering vaak tot mensen met een migratieachtergrond, maar dan zonder hun etnisch-culturele identiteit in beeld te brengen. De zogenaamde strijd tegen kinderarmoede is misschien wel de meest gebruikte proxy. Maar vraagt de erkenning van superdiversiteit niet eerder om een divers-sensitieve benadering, waarbij de invullingen van 'gezin' en van gezinsnoden diversifiëren, waarbij de focus van beleid en organisaties inclusiever wordt, zonder een categoriale benadering voor specifieke noden van gezinnen uit te sluiten?

Obstakels voor vluchtelinggezinnen in hun toegang tot huisvesting, onderwijs en arbeid

Gebrek aan beleidsaandacht vinden we zeker bij de toegang van vluchtelinggezinnen tot huisvesting, onderwijs en arbeidsmarkt. De complexe Belgische staatsstructuur leidt tot een gebrek aan coherentie in het beleid en in de praktijk. De praktijk inzake de moeizame erkenning van buitenlandse kwalificaties van vluchtelingen bemoeilijkt de toegang tot de arbeidsmarkt. Ondersteuning ontbreekt wanneer vluchtelinggezinnen de transitie moeten maken van de federale asielopvang naar eigen huisvesting. Iedere connectie tussen federaal en regionaal beleid is hier afwezig. De voorwaarde van 'lokale binding' binnen het Vlaams sociaal woonbeleid is dan weer een beleidskeuze die pas erkende vluchtelinggezinnen bewust benadeelt bij de aanvraag van een sociale huurwoning.

Een te binaire benadering van taal zien we in de beleidsdomeinen onderwijs en werk. Het beleid geeft de voorkeur aan een benadering waarin zowel kinderen als volwassenen eerst de taal moeten leren, vooraleer ze kunnen participeren aan de maatschappij. Ook in het welzijnsbeleid ten aanzien van vluchtelinggezinnen is er nog veel ruimte tot verbetering. Het tekort aan psychosociale hulp voor kinderen en volwassenen blijft al jaren een probleem. Ten slotte bemoeilijkt discriminatie de toegang tot rechten voor vluchtelinggezinnen, zowel in hun zoektocht naar passende huisvesting, in het schoolstelsel en in de kansen op arbeidsparticipatie.

Mensen zonder wettig verblijf

Gezinnen zonder wettig verblijf lijken ten slotte helemaal afwezig in het gezinsbeleid. Buiten het recht op dringende medische hulp en het recht op onderwijs voor kinderen is deze groep van alle rechten verstoken. Zij zijn aangewezen op ‘sociaal schaduwwerk’ (Schrooten et al., 2019), initiatieven die steunen op vrijwilligers of mensen uit de eigen gemeenschappen en die informele (en vaak ook materiële hulp) verlenen. Toch zien we vandaag eerder een tendens waarbij solidariteit onder druk komt te staan, of bewust verward dreigt te worden met medeplichtigheid aan illegaliteit of mensen-smokkel. Hulpverlening aan gezinnen zonder papieren is nochtans niet strafbaar.

Vanuit een humanitaire visie kan men bepleiten dat het recht op een gezinsleven ook consequenties zou moeten hebben voor de groep van mensen zonder papieren. Zou een consequent humanitair gezinsbeleid geen pleitbezorger moeten zijn van regularisatie als toegangspoort naar wettig verblijf, en naar een wettelijk geaccepteerd gezinsleven?

16.3 Lessen voor de toekomst

Wat betekent de geleidelijke overgang naar een superdiverse samenleving nu voor hulpverlening aan gezinnen, voor het gezinsbeleid en aanpalende beleidsdomeinen en voor sociaalwetenschappelijk onderzoek? Welke transversale besluiten kunnen we tot slot trekken uit de bijdragen in dit boek?

We nodigen mensen uit het werkveld, beleidsmakers en onderzoekers graag uit om na te denken over een dringende (en verdere?) ont-witting van het gezinsbeleid en van de hulpverlening aan gezinnen.

16.3.1 Naar een divers-sensitiever werkveld

Divers-sensitief kunnen werken wordt een cruciale competentie voor iedereen die met gezinnen werkt in een superdiverse samenleving. Dat vereist niet alleen individuele competenties, maar ook divers-sensitieve organisaties. Wat zijn stappen naar meer divers-sensitieve gezinsondersteuning?

Handelingsverlegenheid

We merken bij heel wat organisaties en hulpverleners nog steeds een zekere handelingsverlegenheid. Werken in contexten van verschil betekent vaak uit de eigen comfortzone komen. Uit een angst of terughoudendheid om niet te culturaliseren

– hulpvragen terugbrengen tot de etniciteit, religie of cultuur van de betrokkenen – wordt vaak gekozen voor een kleurenblinde aanpak. Men poogt iedereen gelijk te behandelen, en verschillen in herkomst, religie of cultuur worden genegeerd of buiten de hulpverlening gehouden. Maar vragen over gezins- of opvoedingsondersteuning raken onvermijdelijk ook aan verschillen in gezinsculturen. Opvoeding en het gezinsleven zijn onvermijdelijk verbonden met de waarden en normen, tradities en zingeving van gezinnen. Maatwerk vraagt dan het overstijgen van handelingsverlegenheid, om op een divers-sensitieve manier in dialoog te kunnen gaan.

Dat vraagt een verdere uitbouw van divers-sensitieve vaardigheden. Wat vinden gezinnen zelf belangrijk? Welke thema's kunnen gevoelig liggen? Waarop zijn de eigen opvattingen over goede opvoeding en goed ouderschap gestoeld? Hoe en in welke mate kan men die eventueel loslaten? Kunnen werken in contexten van verschil is cruciaal in een superdiverse samenleving. Dat gaat niet zozeer over kennis over landen en culturen van oorsprong. Met een groeiende diversiteit zijn er immers steeds meer landen van oorsprong, maar vooral ook een groeiende diversiteit in de diversiteit, met groeiende verschillen binnen gemeenschappen en families. Cruciaal is de opbouw van de vaardigheden om verschillen divers-sensitief tegemoet te kunnen treden, in dialoog te gaan over wat er leeft en daarop gepast en professioneel te kunnen inspelen.

Divers-sensitief werken

Wat divers-sensitief werken vereist, moet op korte tijd verder worden uitgewerkt. De basisprincipes geven een kader (Van Robaeys et al., 2014; Geldof, 2020). Divers-sensitief sociaal werk wil vanuit een open, respectvolle en uitnodigende basishouding erkenning geven aan elementen van de leefwereld van cliënten, met hun identiteit of diversiteit, maar zonder cultuur als belangrijkste factor te zien of te essentialiseren, dat wil zeggen hun cultuur als onveranderlijk en allesbepalend te zien.

Divers-sensitief werken betekent oordelen over 'dé ander' opschorten om met open blik gezinnen krachtgericht te benaderen, als gezin, individu en als actor, en niet als iemand die bepaald of gestuurd wordt vanuit een bepaalde cultuur of religie. Onderliggend bouwt dit verder op kaders van intersectionaliteit of kruispuntdenken. Oog hebben voor de meervoudige identiteiten van mensen is daarbij cruciaal.

Aandacht voor interculturele competenties of divers-sensitiviteit moet ook samengaan met structurele perspectieven. Het spoort met meer aandacht voor de nood aan maatschappelijke veranderingen, bijvoorbeeld om discriminatie tegen te gaan, en de nood aan gelijke kansen voor iedereen te realiseren in een wereld met ongelijke machtsverhoudingen (Van Robaeys et al., 2014).

Voor divers-sensitieve hulpverlening ligt er geen kant en klaar stappenplan klaar, of een afvink-lijstje in vijf stappen. Het gaat om het opbouwen van ervaring in een

wereld van verschil en onzekerheid. Het vereist ‘complex-sensitiviteit’: ‘het vermogen om zoekend en tastend om te gaan met de onzekerheid die de voortdurende verandering en beweging, kenmerkend voor complexe omgevingen, met zich meebrengt’ (Van Robaeyts et al., 2019, p. 455). Het is een vorm van normatieve professionaliteit.

Kennisdeling

Kennisdeling is daarbij cruciaal. In heel veel organisaties, sectoren of regio’s zien we vandaag al werkingen en projecten die op inspirerende manieren divers-sensitief aan de slag gaan met gezinnen, jongeren of andere groepen. Toch wordt die kennis en ervaring vaak nog onvoldoende gedeeld, waardoor veel tijd verloren gaat en processen van interculturalisering blijven hangen in discussies die elders al lang zijn opgelost. De voorbije twee decennia was de gezinsbegeleiding van De Touter en De Tandem in Antwerpen een pionier in het interculturaliseren van de hulpverlening en van de organisatie, met hun pionierswerk rond ‘kleurrijke maatzorg’ (Jacobs et al., 2018). Kind en Gezin zette de afgelopen jaren sterk in op het bereiken van gezinnen en pasgeborenen in superdiverse wijken. In dit boek zagen we hoe taalwerkingen opvoeding in de thuistaal ondersteunen. Orbit vzw biedt train-the-trainers vormingen aan voor hulpverleners die willen ondersteunen bij het reageren op racisme-ervaringen. Heel wat thuiszorgdiensten maken vandaag actief werk van een diversifiëring van hun thuisverzorgenden, of zetten in op cultuur-sensitieve zorgambassadeurs. Op de conferenties van Sterk Sociaal Werk zien we ook steeds meer organisaties die kennis delen. De lijst aan goede praktijken, voorbeelden en experimenten groeit jaar na jaar, maar de stappen vooruit worden nog te weinig gedeeld of beleidsmatig ondersteund en omkaderd.

Iedere dag opnieuw werken vele hulpverleners krachtgericht met gezinnen met heel verschillende achtergronden. Die groeiende kennis en vaardigheden moeten – meer dan vandaag – gedeeld worden, en vooral structureel vertaald naar organisaties en hun beleid. De ont-witting van hulpverlening gaat immers niet alleen om individuele divers-sensitieve competenties, maar vereist ook processen van interculturalisering van organisaties, op alle niveaus. En omdat (organisatie)culturen maar langzaam veranderen, vereist dit een actieve begeleiding, coaching en ondersteuning van organisaties.

Meertaligheid

De erkenning van meertaligheid is daarbij cruciaal. Werken met gezinnen gebeurt in het Nederlands waar het kan, en in contexten van meertaligheid waar dat wenselijk of noodzakelijk is. Die meertaligheid is op vele plaatsen in Brussel of in grote steden al een evidentie, maar op vele andere plekken nog niet. Te vaak wordt kennis van het

Nederlands als een proxy gezien voor integratiebereidheid, en moeten mensen maar de gevolgen dragen als ze het Nederlands onvoldoende kennen of gebruiken. Toegankelijkheid en kwaliteit van ondersteuning, begeleiding of hulpverlening moeten primeren op de taal waarin dat gebeurt. Indien informatie te complex is om in het Nederlands door te geven, kan gebruik van de thuistaal, van een derde taal of de inzet van tolken nuttig en noodzakelijk zijn. Hulpverleners die ook andere talen begrijpen of spreken, zijn een meerwaarde in ieder team. Maar ook een voldoende, structureel en toegankelijk aanbod van tolkendiensten is en blijft belangrijk, in een Belgische samenleving waar jaarlijks zo'n 150.000 nieuwkomers aankomen, en waar met de Oekraïense vluchtelingen de nood aan tolken verder gaat toenemen. Maar net dat aanbod aan tolkendiensten staat vandaag beleidsmatig onder druk.

Transnationale gezinnen

Steeds meer mensen zijn ook deel van transnationale gezinnen en families. Familiale netwerken gaan steeds vaker over grenzen. De ecogrammen – waarmee hulpverleners steunnetwerken van gezinnen in kaart kunnen brengen – tekenen zich vaker af op een wereldkaart. Gezinsleden blijven ook van op afstand in mindere of meerdere mate op elkaars leven betrokken, waarbij digitale huiswerkbegeleiding en virtueel aanwezig zijn bij het slaapritueel onderdelen vormen van transnationaal ouderschap, als praktijken van 'doing-family-at-a-distance'. Informatie over opvoeding of vaccinatie kan zo ook uit heel andere delen van de wereld tot bij gezinnen komen, en niet altijd aansluiten bij de Belgische context of realiteit. Hulpverleners moeten soms ook contact opnemen met diensten en collega's in het buitenland, wanneer gezinnen over grenzen leven of sociale rechten zich ook deels in andere landen afspelen. Denken we maar aan in het buitenland opgebouwde werkloosheidsrechten, kinderbijslagregelingen bij verspreide gezinnen, erfeniskwesties wanneer een ouder in het land van herkomst overlijdt, of juridisch complexe processen van gezinshereniging. Van transnationale dynamieken erkennen tot transnationale vormen van sociaal werk beoefenen hebben we nog een lange weg te gaan. Vandaag hebben hulpverleners in organisaties daar vaak onvoldoende ervaring mee, maar ook onvoldoende tijd en middelen om hierop in te zetten.

Divers personeelsbestand

Dat organisaties in het werkveld verder of actiever werk maken van een grotere diversiteit in het personeelsbestand, lijkt daarbij evident, maar verloopt op te veel plaatsen nog te langzaam en moeizaam. Organisaties met een diverse personeelsgroep zijn beter gewapend om kwalitatieve hulpverlening op maat te bieden in contexten van superdiversiteit. Maar, dit vraagt om een actieve aanpak door de personeelsdienst

of human resources verantwoordelijken. Hoe en waar rekruteren organisaties? Wie maakt de selectie en op welke criteria? Welke competenties worden mee overwogen en kunnen een meerwaarde zijn voor een team? Nadenken over gender, meertaligheid of levensbeschouwelijke diversiteit in teams zijn daarbij cruciaal. Het vereist ook coaching bij het samenwerken in diverse teams, met wederzijds respect voor de krachten en kwetsbaarheden van ieder van de medewerkers.

Al deze processen van interculturalisering, opbouw van divers-sensitieve competenties en kennisdeling, werken in contexten van meertaligheid, de ontwikkeling van transnationale vormen van sociaal werk en gezinsondersteuning, of de interculturalisering van het personeelsbeleid vereisen sturing en ondersteuning, vanuit het beleid van de werkveldorganisaties, op het niveau van de sectoren, maar ook vanuit het gezins- en welzijnsbeleid.

16.3.2 Gezinsbeleid in tijden van superdiversiteit

Beleidsmatig hebben we dringend nood aan een ont-witting van het gezinsbeleid. De lens van superdiversiteit dient immers niet enkel om beter te kunnen beschrijven, maar ook om beter met de toenemende diversiteit en complexiteit te kunnen omgaan (Meissner & Vertovec, 2014). Als superdiversiteit al wordt erkend in beleidsteksten, dan is het hooguit als een onderdeel van de omgevingsanalyse. Soms wordt het ook al eens 'een uitdaging' genoemd. Maar in vele gevallen stopt het daarbij, en kiest men vervolgens voor een kleurenblinde aanpak: een universeel aanbod voor alle gezinnen.

Vormen van mainstreaming en afbouw van categoriale voorzieningen in een superdiverse samenleving zijn onderdeel van het proces van normalisering. Maar het vereist dan dat de toegankelijkheid en het aanbod zijn afgestemd op de groeiende diversiteit.

Voor nieuwkomers en voor specifieke groepen blijft een categoriaal beleid echter altijd noodzakelijk. Denken we bijvoorbeeld aan een inburgeringsbeleid voor nieuwkomers, aan OKAN-klassen om jonge vluchtelingen snel te laten aanpakken in het reguliere onderwijs of aan een gericht aanbod aan traumazorg voor vluchtelingen met post-traumatische stresssyndroom.

De nood aan verdere interculturalisering

Mainstreaming waar het kan, categoriaal waar het moet, maar vooral een verdere interculturalisering is wenselijk. De huidige kleurenblinde aanpak biedt nog onvoldoende garanties dat zorg of hulp op maat voor alle gezinnen toegankelijk is of bestaat in een context van superdiversiteit, omdat nog tal van drempels bestaan en vele organisaties vandaag nog onvoldoende divers-sensitief werken. De vaccinatiecampagnes

tegen het coronavirus maakten dat het voorbije jaar nog maar eens duidelijk: aanvullende, gerichte en meertalige campagnes met sleutelfiguren en zelforganisaties uit gemeenschappen waren noodzakelijk om ook in superdiverse wijken iedereen te informeren en dit lukte lang niet overal. Ook in de preventieve gezondheidszorg weet men al vele jaren dat universele preventie of screeningcampagnes een sterke middenklasse-bias hebben, en kwetsbare groepen en mensen met een migratieachtergrond vaak onvoldoende bereiken. Dat heeft niet alleen met sociaal-economische Mattheüseffecten te maken, maar vaak ook met een kleurenblindheid die onvoldoende oog heeft voor het niet bereiken van specifieke groepen.

Meer diverse hulp- en zorgverleners

Daarbij gaat het niet alleen om bereik, maar ook om de kwaliteit van de zorg, de ondersteuning of hulpverlening op maat. Als er één rode draad doorheen dit boek loopt, is het dat het proces van interculturalisering van diensten en organisaties explicieter moet gebeuren. Een inhaalbeweging is nodig in het personeelsbeleid, maar soms ook in de methodieken. De samenleving evolueert demografisch op vele plaatsen sneller dan het beleid en het aanbod aan diensten.

Het tekort aan medewerkers in de zorg en in de hulpverlening vandaag biedt hier een opportuniteit. Willen we voldoende handen in zorg en hulpverlening, dan is het (nog) actiever werven van mensen met een migratieachtergrond een must. Het betekent ook dat men jongeren met een migratieachtergrond veel sterker kan en moet stimuleren om met opleidingen in deze sectoren te starten, en dat opleidingen sterker dan vandaag moeten inspelen op de competenties van meertaligheid en kennis van andere culturen die een deel van de jongeren vandaag hebben. Ook de nieuwe zorgambassadeur kan en moet hier sterker op inzetten.

Een expliciete beleidskeuze in het gezin- en welzijnsbeleid om dergelijke trajecten naar (verdere) interculturalisering van diensten voor gezinsondersteuning te initiëren, stimuleren en faciliteren is dan ook wenselijk en noodzakelijk. Ook in aanpalende beleidsdomeinen als onderwijs zou dit meer dan wenselijk zijn. Divers-sensitieve gezinsondersteuning en hulpverlening betekent inzetten op aanpassing van de organisatiecultuur, vorming en ondersteuning van hulpverleners, (verdere) diversifiëring van personeel en dialoog met de gezinnen voor wie het aanbod bedoeld is, of wie vandaag nog onvoldoende wordt bereikt.

Meertalige realiteiten beleidsmatig erkennen en ondersteunen

Beleidsmatig moet men ook de meertalige realiteit in de samenleving durven erkennen en als uitgangspunt van beleid nemen. Dat mensen in het Nederlands voldoende bereikt en geholpen worden, is op vele plaatsen een fictie die de kwaliteit van de

hulpverlening aantast. Het zorgt ervoor dat veel hulpverleners en sociale professionals moeten bricoleren. Beroep doen op tolken wordt beleidsmatig steeds moeilijker gemaakt. Kinderen van nieuwkomers inschakelen om hen te laten vertalen, is nog steeds geen goed idee, maar vaak wel een noodzakelijke praktijk. Dus bricoleren vele sociale professionals met google-translate of andere apps. Inzetten op voldoende beschikbaarheid van tolken doet geen afbreuk aan het belang van het leren van de Nederlandse taal en aan de terechte verwachting dat dit moet gebeuren. Maar het (nog) niet voldoende kennen van Nederlands mag nooit betekenen dat zorg- en dienstverlening aan kinderen en gezinnen aan kwaliteit inboet, wat vandaag helaas en noodgedwongen te vaak gebeurt.

Toegankelijke scheidingsbemiddeling

Twee concrete beleidsacties voor het gezinsbeleid kwamen uit de hoofdstukken in dit boek nog naar voor. Uit de analyse van de diversiteit van gezinnen (hoofdstuk 2) zagen we een duidelijk hoger risico op scheidingen bij relaties in gemengde gezinnen. Die grotere kwetsbaarheid verdient meer onderzoek, maar ook gerichte beleidsreacties. Het bestaande aanbod van relatie- of scheidingsbemiddeling heeft een sterke middenklasse-bias en bereikt momenteel vooral witte gezinnen. Gerichte uitbouw van gezinsondersteuning voor gezinnen met een niet-Europese achtergrond, die aansluit bij de leefwereld van gezinnen en gemeenschappen, zou een prioriteit moeten zijn voor wie het recht op een gezinsleven voor alle inwoners wil ondersteunen.

Dit sluit overigens aan bij heel wat oproepen in het verleden dat vele mensen met een migratieachtergrond onvoldoende terecht kunnen bij het bestaande aanbod aan geestelijke gezondheidszorg. Naast wachtlijsten en financiële drempels spelen hier vaak ook taalbarrières en een onvoldoende divers aanbod aan hulpverleners.

Gezinsbeleid, ook voor asielzoekers

Wat vluchtelingen betreft, is het schrijnend om vandaag te moeten vaststellen dat er in het asielbeleid onvoldoende aandacht is voor de grote groep aan gezinnen – met en zonder kinderen – en niet begeleide minderjarigen die vandaag in België om internationale bescherming vragen. Een gezinsleven in de huidige collectieve opvanginfrastructuur, waar kinderen en gezinnen soms meerdere jaren moeten verblijven, is allesbehalve gegarandeerd. De infrastructuur, de duurtijd van de procedure en een onvoldoende kind- en gezinsgerichte begeleiding zetten kinderrechten en het recht op gezinsleven zwaar onder druk. We pleiten daarom expliciet voor een meer kind- en gezinsgericht asielbeleid.

Maar ook het gezinsbeleid zou zich expliciet moeten richten op mensen die wachten op een beslissing over hun asielaanvraag. Indien het gezinsbeleid zich tot alle

gezinnen in Vlaanderen wil richten, moet het ook aandacht hebben voor gezinnen in een asielpcedure. Mensen worden geen gezin na hun erkenning, ze zijn dat al als ze aankomen in ons land en een asielaanvraag indienen. Samenwerking tussen deelregeringen en het federale beleid kan hier veel intensiever, in het belang van de betrokkenen. Het zou een gemiste kans zijn om het gezinsbeleid en het asiel- en migratiebeleid vanuit een humanitair gezinsperspectief niet beter op elkaar af te stemmen.

16.3.3 De nood aan een hink-stap-sprong in onderzoek

Dit boek exploreerde (de noden van) gezinnen na migratie in onze superdiverse samenleving. Het biedt een selectie van thema's voor een verkenning van de impact van migratie op gezinnen en gezinsbeleid, maar het is geen systematisch overzicht van alle thema's en domeinen waar migratie impact heeft op gezinnen in ons land.

Kennis en onderzoek daarover zijn nog gefragmenteerd en versplinterd, en alles-behalve volledig. Vele thema's bleven in dit boek onbelicht. Denken we maar aan de impact van migratie op een groeiende diversiteit in de visies op relaties, aan de impact op genderpatronen binnen gezinnen, op opvoedingsstijlen, op noden waarvoor men al of niet beroep doet op hulpverlening, of op het preventief gezondheidsbeleid. Cruciaal voor hulpverlening en beleid is dat onderzoek ook beter de impact en het belang van transnationale familienetwerken in beeld brengt.

Op het vlak van onderzoek naar de nexus migratie/superdiversiteit en gezin is een hink-stap-sprong noodzakelijk. Een eerste stap is een sterkere focus op de groeiende diversiteit in onze samenleving en de impact daarvan op gezinnen en relaties. Daartoe wil dit boek alvast een bijdrage bieden.

De tweede stap is de superdiversiteitslens ten volle toepassen, wat wil zeggen meer oog hebben voor de complexiteit van superdiversiteit en de groeiende diversiteit in de diversiteit. Niet alle verschillen tussen gezinnen zijn vanuit een etnisch-cultureel perspectief te verklaren, en hoeven ook niet in de eerste plaats door een etnische lens te worden bekeken. Socio-economische positie, opleiding, gezondheid of gender zullen vaak veel voor de hand liggender factoren zijn die verschillen tussen gezinnen of verschillen in noden kunnen verklaren. Superdiversiteit in gezinnen begrijpen vraagt dan ook een intersectionele aanpak, die oog heeft voor de brede waaier aan assen waarop we van elkaar kunnen verschillen.

Verschillen zijn ook dynamisch. Wanneer migratie of etnische origine een deel van de diversifiëring van gezinnen kunnen doen begrijpen, moeten we ook oog hebben voor verschillen doorheen de tijd. De gezinnen van de eerste generatie gastarbeiders functioneerden meer dan een halve eeuw geleden anders dan gezinnen van jongeren van de derde of vierde generatie. Nieuwkomers die de afgelopen jaren in ons

land zijn aangekomen via gezinshereniging kennen deels andere gezinsdynamieken en processen van herinnesteling dan vluchtelingengezinnen. Die groeiende diversiteit beter begrijpen en ontsluiten voor hulpverlening en beleid is cruciaal om beter aansluiting te krijgen met de superdiversiteit in ons land.

Het laatste deel van de hinkstapsprong is dat we in de toekomst met een grondigere kennis van de superdiversiteit in onze samenleving vaker de etnische lens kunnen loslaten. Waar vandaag te vaak voor een kleurenblinde aanpak wordt gekozen bij gebrek aan inzicht in de diversiteit, kan dan vanuit inzicht in de superdiverse gezinsdynamieken worden overgegaan tot een divers-sensitieve aanpak op maat van ieder gezin in ons land.

Kortom...

Een meer systematische onderzoeksagenda naar de nexus migratie, superdiversiteit en gezin is daarom wenselijk en noodzakelijk.

De vluchtelingenstroom met de oorlog in Oekraïne legt ondertussen een nieuwe laag van migratie op de reeds bestaande superdiversiteit. Het maakt de nood aan een meer uitgesproken divers-sensitieve aanpak in hulpverlening, beleid en onderzoek alleen maar urgenter. Het Kenniscentrum Gezinswetenschappen wil daar een rol in (blijven) opnemen.